

inderdaad voor gekozen, m.i. terecht, om zo getrouw mogelijk de complexiteit van de gebeurtenissen weer te geven.

Van Bruno Kartheuser kan niet gezegd worden dat hij zijn bronnen niet kritisch onderzoekt. Dat levert soms boeiende confrontaties met deze bronnen op. In deel IV is dat vooral het geval met Kartheusers grondige analyse van de naoorlogse ‘verwerking van het verleden’ in Frankrijk en Duitsland, waarbij opvalt met welk gemak in dat laatste land ook door het gerecht over de wraakacties in Frankrijk is heen gestapt, die nu als oorlogsmisdaden zouden beschouwd worden.

Etienne Verhoeyen

JAN WILLEM STUTJE

«Ernest Mandel. Rebel tussen droom en daad.
1923-1995»

Antwerpen/Gent, Houtekiet/Amsab-ISG, 2007, 475 p.

Als geen ander begreep Ernest Mandel in mei 68, aan de vooravond van de Nacht der Barricaden, dat ‘het intellectuele vermogen van de mens de voornaamste productiekraft wordt binnen de maatschappij’ (E. MANDEL, *Op de barricaden*, 1968, http://www.ernestmandel.org/nl/werken/txt/1968/op_de_barricaden.htm). Jan Willem Stutje gaat in zijn Mandel-biografie opvallend gedetailleerd in op de Franse Mei, de rol van Mandel hierin en haalt aan uit dezelfde toespraak: “Alleen samen zullen we het grote werk kunnen voltooien dat vijftig jaar geleden is begonnen door de Oktoberrevolutie, de overwinning van de socialistische wereldrevolutie!” (p. 222). Stutje evocert hoe in de Franse Mei de dagen van de

Commune weer tot leven kwamen, maar haalt niet Mandels profetie aan omtrent de hegemonie van het *General Intellect*. Hierdoor mist hij de kans om duidelijk de grenzen aan te geven van het denken van Mandel dat gekenmerkt werd door een merkwaardige tegenstrijdigheid. Mandel bleef niet bij *Das Kapital* en ontplooi de mogelijkheden die de *Grundrisse* biedt voor het denken van wat men vandaag een “cognitief kapitalisme” noemt. Hij kon deze hypothese echter onmogelijk volledig uitspreken of doordenken. Hij bleef immers gelijktijdig bij de industriële arbeidersklasse en de historisch geworden burgerlijke subjectiviteit, bij de grote universele klassieke intellectueel, ook al nam deze de vorm aan van de figuur van de grote revolutionaire pedagoog of voorhoedemilitant. Hij bleef uiteindelijk trouw aan de vooronderstellingen van het groot-industrieel paradigma, wat hem na 1989-91 in een crisis bracht die nog slechts met morele of religieuze motieven en ordewoorden kon gemaskeerd worden.

Jan Willem Stutje reikt met zijn monumentale biografie ongetwijfeld elementen aan die toelaten deze crisis te documenteren of die inzicht kunnen geven in het grotendeels *verzwegen* karakter van deze crisis – waarom kon Ernest Mandel deze crisis *niet uitspreken*? Ook Stutje spreekt deze crisis, die eigenlijk de *crisis van de arbeidswaardeleer* is, niet uit. Stutje wil achterhalen wat er van het werk van Mandel waard is om behouden te worden en wat ervan achterhaald is (p. 11), maar raakt pas helemaal op het einde van zijn studie even de “geflexibiliseerde neoliberale productieverhoudingen” aan en de afbouw van de homogenisering van de arbeidersklasse in het voordeel

van een differentiatie en verzwakking van de sociaaleconomische kracht van de arbeidersklasse (p. 325). Hij geeft bv. niet aan hoe het neoliberalisme (we moeten waarschijnlijk eens een andere naam bedenken) voorwaardenscheppend is voor haast permanente technologische vernieuwingen, voor transformaties op het vlak van het arbeidsproces en van de arbeidsorganisatiepolitiek en voor de verdere totstandkoming van een info- en communicatiekapitalisme dat steeds minder een industrieel en steeds meer een dienstkapitalisme wordt, waardoor niet alleen de verhouding tussen arbeidsobject, arbeidsmiddelen en arbeidskracht maar ook de volledige sociale structuur grondig wijzigt in een zin die veel verder gaat dan een differentiatie van de arbeidersklasse. Stutje situeert het denken van Mandel ongetwijfeld binnen een evoluerend historisch kader maar blijft voor de (soms summiere) reconstructie van dit kader in belangrijke mate bij een mandeliaanse lectuur ervan. Hij bevraagt deze lectuur maar weinig aangezien het hem in werkelijkheid immers in de eerste plaats niet te doen is om het ‘denken’ van Mandel, maar om een ‘levensgeschiedenis’, om Mandels ‘leven’, zelfs om de ‘levensbronnen’ of de ‘drijfveren’ van Mandel. Een belangstelling die ons vreemd genoeg doet denken aan Hendrik De Man voor wie een bepaalde receptie van Freud niets vreemds had, hoewel deze belangstelling evengoed vanuit Mandel mogelijk is daar Mandel bij een marxisme bleef dat niet alleen een wetenschappelijke maar ook een zware ethische kant (een categorische imperatief) insluit.

Jan Willem Stutje heeft eindelijk een zoveelste familialistische romangeschreven, zonder dat het ‘genre’ – de biografie

– enigszins bevraagd of verontrust wordt. Hij blijft bij een zeer conformistische en zeer deftige geschiedschrijving (de biografie is merkwaardig keurig en proper geschreven). Eerst zijn er de jeugdijaren van Ernest Mandel, dan het leven van de jongeling, vervolgens de volwassen man. “De nacht dat zijn vader stierf was aan Mandels jeugd een einde gekomen” (p. 92). Stutje zorgt er, in navolging van Mandel zelf, van meet af aan voor dat elk mogelijk stirneriaans scenario – waarin bv. de volwassen man de geesten uit zijn jeugd zou afstoten – in de kiem gesmoord wordt. De jeugdijaren zijn (over)determinerend. Hoofdstuk I (‘De jeugdijaren’) begint met een citaat van Mandel: “Toen is mijn politieke houding voor de rest van mijn leven beslist” (p. 13). Mandels biografie is m.a.w. een erg continuïstisch verhaal, zoals trouwens ook het werk van Mandel, vanaf de jaren veertig tot de jaren negentig, gebukt gaat onder een, haast angstaanjagende, continuïteit. Deze continuïteit heeft echter schaduwzijden. Een ongemeen belangrijk deel van de Mandel-biografie gaat over de intieme kant van Mandels leven. Het gaat onder de pen van Stutje om een ‘onderontwikkelde’ kant. De trotskistische thematiek van de ‘ongelijke ontwikkeling’ wordt bij Stutje de thematiek van de ongelijke ontwikkeling van het intellectuele-politieke en het intieme, emotionele, zelfs seksuele leven van Mandel. De biograaf verkent de vieze geheimpjes van de revolutionair die lange tijd maagd bleef. Mandels gereserveerde houding tegenover gevoelens, zijn grote onbeantwoorde liefde, zijn neiging tot zelfbeklag en zijn onvermogen tot zelfkritiek, het zich moeilijk in een ander kunnen inleven, zijn onvermogen om om te gaan met de

neerslachtigheid van zijn geliefde, met automutilatie, drugs en suicide, zijn relatie met een overbeschermende autoritaire moeder,... en wat weet ik nog allemaal. Stutje brengt dit alles in verband met een bepaalde tijdsgeest. Mandel werd immers volwassen “in de jaren toen het feminisme het persoonlijke nog niet tot politiek had verklaard” (p. 10).

Ernest Mandel heeft postuum in Jan Willem Stutje ongetwijfeld een biograaf gevonden die heel wat materiaal levert voor de studie van de subjectiviteit van de revolutionaire marxist. Maar waarom spitst Stutje het ontegensprekelijk burgerlijk karakter van Mandel vrijwel uitsluitend toe op Mandels ‘intieme’ leven? Waarom een verhaal met ‘schaduwzijden’? Mandel is immers, via een onmetelijke trouw aan de gecanoniseerde orthodoxe categorieën van de grootindustriële Georganiseerde Arbeidersbeweging, ook in zijn politiek denken, en in de eerste plaats in zijn *geschiedfilosofische* vooronderstellingen in belangrijke mate een (radicaal) burgerlijk denker gebleven, echter wel in een periode waarin de burgerij kon gerepresenteerd worden als een decadente klasse die haar historische missie had volbracht of die haar historische beginselen volledig negeerde in de vorm van sterke of fascistische staten. Mandel is in zijn constructie van de arbeidersklasse steeds bij een burgerlijke filosofie van het subject gebleven en ruimer bij een elitaire savante artistieke en theoretische cultuur (van Bach tot Marx). Ondanks zijn voorliefde voor de sociaalrealistische (politie)roman had hij helemaal geen sociaalrealistische opvatting van de arbeidersklasse, wél een megalomane opvatting die, vanuit een gelijkenschakeling van bewustzijn met

organisatie, maar weinig oog had voor het cultureel achterlijk karakter van belangrijke delen van de *georganiseerde* arbeidersklasse. Zo las hij de verzetscyclus die werd geopend door Mei 68 vooral vanuit een historisch referentiekader (1871, 1905, 1917...) en onvoldoende vanuit relatief nieuwe behoeften en verlangens die zich lieten traceren in spontane, dikwijls onuitgegeven vormen van arbeidersverzet tegen het fordistisch fabrieksdespotisme, ruimer tegen de industriële arbeid.

Ernest Mandel, evenals de meerderheid van de ‘nieuwe’ voorhoedes die vanaf het einde van de jaren zestig aantraden, zag niet of onvoldoende dat de Franse Mei allesbehalve duidelijk kon afgeleid worden van een bepaald historisch schema. Mei 68 had iets anders ingeleid. De Franse Mei, de Italiaanse hete herfst van 1969, de buitenparlementaire oppositie in de BRD, de Japanse studentenbeweging, de Praagse lente en ruimer de dissidentie in de U.S.S.R. en in de Volksdemocratieën, het protest in de V.S. tegen de oorlog in Viëtnam, de opkomst van vele minderheden en vooral de vele evenementen van revolte en protest die op deze gebeurtenissen volgden of ermee gelieerd waren: nergens werd de kwestie van het grijpen, het veroveren en het in bezit nemen van de Macht duidelijk gesteld. Het socialisme werd nog wel aangeroepen maar het werd met zoveel andere dingen aangevuld, geamendeerd of vermengd dat het gelijktijdig deconstrueerde. Ook de Revolutie was nooit ver af, maar ze kon niet langer massief of molair zijn. Ze moest moleculair of micro worden. Naast het moderne monistisch staatsmachtverhaal zag een nieuw, niet- of in ieder geval niet langer

‘politiek’ machtsverhaal het licht. Macht is geen eenheid maar een veelheid van machten, de machten deborderen de staatsmacht, de veelheid is een veelheid van krachtsverhoudingen.

Ernest Mandel bleef in belangrijke mate immuun voor dit nieuw machtsverhaal, wat zijn neerslag kreeg in regressieve gedragingen en gedachten. Zo bepleitte Mandel, samen met ‘zijn’ (4de) Internationale, in de jaren tachtig (!) een, op het eerste zicht onbegrijpelijke, terugkeer naar de industriële arbeidersklasse (de ‘draai naar de industrie’ die door Stutje niet onderzocht wordt of ter discussie wordt gesteld). Deze immuni- of regressiviteit uitte zich vervolgens in een interpretatie van de gebeurtenissen in Oost-Europa vanuit een historisch referentiekader waarmee de aan de gang zijnde ‘antibureaucratische revoluties’ binnen een terugkeer naar het socialisme (van Luxemburg, van de jaren twintig, van de Linkse Oppositie, van Trotski,....) werden geplaatst. Toen de ‘antibureaucratische revolutie’ niet overwon in socialistische zin, sprak Mandel over een ‘restauratie van het kapitalisme’ in de USSR en de Volksdemocratieën (nog een stelling die door Jan Willem Stutje nergens wordt bevestigd). Ondanks alle kritieken die hij, vanuit een trotskistische traditie, maakte van (uni)lineaire voorstellingswijzen, bleef Mandel tot op het einde van zijn leven uitgaan van de premisse van het ‘socialisme’ als een negatie van het kapitalisme (als een ‘hoger’ stadium dat ‘volgt’ op het kapitalisme). Zo het ‘socialisme’ faalde, wat volgens hem het geval was in het einde van de ‘overgangsmatenschappen’ van het Oosten, moest het plaats maken voor een herstel van het kapitalisme. Hij werkte nooit

met de hypothese dat het ‘socialisme’ een ‘overgang’ kon inhouden van grotendeels niet- of ‘pre’-kapitalistische verhoudingen naar moderne kapitalistische vormen van uitbuiting. Hij werkte niet met de hypothese dat het ‘socialisme’ een bijzondere vorm van grootindustriële kapitalistische modernisering kon zijn. Hij gaf dan ook maar weinig bevredigende antwoorden op vragen die door de Chinese ontwikkeling werden gesteld die juist steunde op een samengaan van socialistische, zelfs communistische politieke en ideologische commandostructuren en de ontplooiing van bijzonder agressieve vormen van extractie van meerwaarde.

De immuniteit van Ernest Mandel voor andere machtsconcepties (dan de klassieke marxistische) kan ongetwijfeld verstaan worden vanuit een defensieve opstelling. Mei 68 en andere of alternatieve machtsverhalen waren in het neoliberalisme gegleden. Foucault of *L’Anti-Edipe* waren in de handen gevallen van het kapitalistisch management. Het kapitaal incorporeerde een verlangen naar autonomie. Dit stimuleerde vanaf de jaren tachtig bij de Georganiseerde Arbeidersbeweging regelmatig een terugkeer naar het socialistisch patrimonium. Het ging om een industrieel romantisme dat, zeker in een land als België, een basis had in een hard, zwaar defensief syndicaal verzet van delen van de oude industriële arbeidersklasse die via herstructureringen en afbouw van industriële tewerkstelling werden weggesneden. De zware regressieve kant van Mandels denken kan nochtans niet herleid worden tot reacties op de ideologische conjunctuur van de jaren tachtig en negentig (zie o.m. Stutje p. 308-309 over Mandels ‘verdediging

van het marxisme'), maar moet in de eerste plaats begrepen worden vanuit Mandels marxisme dat, als gesteld, in belangrijke mate voorgeconstrueerd bleef door een burgerlijke filosofie van het subject en de geschiedenis. Deze 'burgerlijke filosofie' werd geïmpliceerd door Mandels zeer ambivalente opstelling tegenover de klassieke politieke economie. Mandel maakte, in navolging van Marx, een onderscheid tussen 'arbeid' en 'arbeidskracht' (waardoor de arbeidswaardetheorie kan geherformuleerd worden als een meerwaardetheorie) maar bleef uiteindelijk bij de harde kern van de waardeleer van de klassieke politieke economie voor wie de 'arbeid' geen maatschappelijke maar een natuurlijke bron is van de waarde. Mandel was méér 'volgeling' van Engels dan van Marx. Het antropologisch begin van Mandels magistrale *Traité*, dat de ontbinding bevat van de primitieve communistische samenleving en het ontstaan van de waarde in de eenvoudige warenproductie, knoopt in belangrijke mate aan bij Engels' opvatting van de arbeid als een fundamentele antropologische realiteit, onmisbaar voor elke maatschappij én het centraal object van het socialisme dat het wegnemen van de onderdrukking en de uitbuiting van de arbeid, resp. het *herstellen* van de volle ontplooiingsmogelijkheden van de arbeid als centrale inzet heeft. (zie hierover JEAN-MARIE VINCENT, *Ernest Mandel et le marxisme-révolutionnaire* (1995-1996), http://www.ernestmandel.org/fr/surlavie/txt/vincent_debat.htm en ALAIN MEYNEN, *Ernest Mandel. Economie en Revolutie* (2004), <http://www.ernestmandel.org/nl/anderen/txt/meynen.htm>). Ook Mandels denken werd beheerst door de aanname van een 'oorspronkelijke staat' evenals

door een historiciteit (een continue historische tijd) die verwant is zowel aan de uitgangspunten van de klassieke politieke economie (rijkdom, resp. productie komt neer op accumulatie) als aan een engelsiaanse confisquatie van Marx 'nieuwe materialisme' door geschiedenis en dialectiek (historisch en dialectisch materialisme).

Jan Willem Stutje behandelt nergens Ernest Mandels opvatting van de 'Arbeid'. Zo hij, de belangrijkste werken van Mandel samenvattend, het thema toch raakt schernt hij het af van bevraging en deconstructie. Hij steunt op een immense bibliografie van werken van en over Mandel, maar zorgt ervoor dat meer kritische studies over Mandel worden geweerd of in ieder geval ver van het werkveld van de biograaf worden gehouden. De manier waarop Mandel het vraagstuk van de 'arbeid' heeft gesteld, kan nochtans juist een beter inzicht geven in belangrijke luiken uit Mandels politieke biografie. Mandels 'onbegrip' voor 68 kan tevens begrepen worden vanuit zijn zeer ambivalente *praktische* opstelling tegenover de keynesiaanse planstaat waarvan de 'kern' juist een (verdere ontwikkeling van een) antropologische opvatting van de arbeid was waaraan een morele afwijzing van de 'parasitaire' of immobiliserende rol van (bepaalde fracties van) het financieel kapitaal en een erkenning van de 'dynamische' rol van de productieve sfeer (de ondernemers, de arbeidskracht,...) beantwoordde. Men vindt dit schema zeker terug in België, zoals in het christelijk welvaartspersonalisme en het demanisme of in nationaalsocialistische doctrines in het algemeen, zo ook in het renardisme (dat in het verlengde lag van

het demanisme) waarmee Mandel zich in de jaren vijftig, via het 'programma van structuurhervormingen' (voor Mandel de Belgische versie van het trotskistisch 'overgangsprogramma') tot op zekere hoogte verbond. Stutje gaat overigens vrij uitvoerig in op deze cruciale fase uit Mandels actieve leven en situeert ze binnen een tactische politiek van de Vierde Internationale (een politiek van 'intrede' in grote arbeiderspartijen).

Men kan de ambivalente opstelling van Ernest Mandel tegenover het socialistisch structuurhervormingsplan en het renardisme echter niet alleen vanuit een 'tactische' lijn begrijpen. Ze werd tevens mede mogelijk gemaakt door een bepaalde arbeidsopvatting. Mandel kon in de periode 1956-1964, vooral tussen 1956 en 1961, uitgroeien tot dé woordvoerder van een linkse fractie van een *technocratisch humanisme*, juist vanuit een verdediging van dé Arbeid of vanuit organisatiebeginselen die de insluiting van de arbeidskracht in het tayloriaans-fordistisch fabrieksdespotisme als modellerende voorwaarde hadden. Ook Mandels 'organisatieleer' (die steunde op een verdediging van de leninistische partijopvatting ondanks alle kritieken op het 'substitutisme', d.i. op de vervanging van de massa's door de partij) kan vanuit zijn arbeidsopvatting begrepen worden, ook al omdat ze in belangrijke mate steunde op het behoud, dat door Engels werd verdedigd, van de fabrieksautoriteit als bevelende macht van ordening, ook voor een socialistische maatschappij. Mandel kleefde, zeker op het einde van zijn leven, vooral een fantastisch ideële opvatting aan van dé 'organisatie' (de Vierde; zie het hoofdstuk 'Zorg voor de

Internationale' in Stutje p. 309-311). Zo zag hij in de weinige kaders die hem nog omringden of trouw bleven belangrijke 'leiders' van de arbeidersbeweging, ook al waren deze wat schimmige figuren afgesloten van elke strijd (tenzij via organisaties die al even ideëel waren als de Vierde Internationale). Jan Willem Stutjes biografie geeft overigens geen slecht inzicht in het dikwijls heel irreëel aandoende competitieve en gedisciplineerde interne megalomane klimaat van de Vierde Internationale. Maar het ontbreekt hem aan concepten om dit 'klimaat' wat 'op begrip' te brengen, ook al omdat hij té zeer binnen de (linguïstische) code van zijn (immens) bronnenmateriaal blijft.

Al deze kritieken op Stutjes Mandel-biografie moeten nochtans niet noodzakelijk als 'tekortkomingen' worden aanzien. Jan Willem Stutje heeft een bijzonder degelijk werkstuk afgeleverd dat uitermate geschikt is voor encyclopedische koppen, voor wie een hang heeft naar biografische data, zo bijv. voor historici die graag dossiers aanleggen of in de ban zijn van prosopografische studies. De kritieken die we aangeven vloeien gewoon voort uit het type geschiedschrijving dat Stutje beoefent. De uitgangspunten of het object van deze geschiedschrijving worden echter niet geëxpliciteerd daar Stutje geschiedtheoretische vragen fijn uit de weg gaat. Stutje doet beroep op het gezond verstand voor wie een biografie een evident karakter heeft. Zoals Ernest Mandel, vanuit een burgerlijke historiciteit, een biografie heeft geschreven van het kapitalisme (de opkomst, de bloei, het rijpe stadium,... eindelijk het verval of de doodstrijd van het kapitalisme) heeft Stutje de biografie geschreven van Mandel,

theoreticus van het ‘laatkapitalisme’, maar in werkelijkheid een radicaal politicus (van een bijzonder type) uit het laatsocialisme die ook na de val van het socialisme – onder postsocialistische voorwaarden, zo men wil – er niet *kon* toe komen om paradigmatische verschuivingen door te voeren. Stutje heeft een werk geschreven dat internationale staatsveiligheidsdiensten (die zich in het algemeen steeds vergissen in de identificatie van waar de revolutie kan komen) onmogelijk konden afleveren daar zij geen kennis hadden van het bronnenmateriaal waarop Stutje kon steunen. Toch heeft Stutje een volkomen ongevaarlijk boek – over een ‘rebel’! – geschreven, overigens verschenen bij een uitgever die bekend staat voor zijn autoritaire sympathieën, in samenwerking met een instituut van een politieke stroming (de sociaal-democratie) die Mandel zijn leven lang heeft bestreden.

De Mandel-biografie past, als gesteld, volledig binnen een door en door beproefd en geaccepteerd genre (de ‘familialistische roman’), maar voor één keer gaat het in het Nederlandstalig gebied niet over priesters of slachtoffers van priesters, of over (Vlaams-nationalistische) nazicollaborateurs of over oud-stalinisten enz., maar over een culturele bastaard, een revolutionair zonder natie, wars van een obsessie met culturele verschillen en identiteit (behalve de identiteit van het revolutionair programma), afkerig van particulariteiten die niet universeel kunnen gemaakt worden, kortom een internationalist (ook al bleef dit internationalisme steunen op een leninistische imperialisme-lectuur) en bijgevolg een uitgesproken zowel niet- als antistalinist. Het werk van Jan

Willem Stutje vermeldt overigens heel wat bijzonder interessante pistes voor een niet-stalinistische geschiedschrijving die men in het oeuvre van Ernest Mandel kan vinden. Ik verwijs slechts naar het hoofdstuk ‘Geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog’ (p. 269-276) dat handelt over Mandels lectuur van de holocaust maar vooral over zijn ongemeen afwijkende *The Meaning of the Second World War* (1986) dat vooral onder Belgische historici (die onder invloed blijven van burgerlijke democratische of stalinistische voorstellingen van de Tweede Wereldoorlog) tot vandaag volledig genegeerd wordt. De nuttige bladzijden die Stutje wijdt aan Mandel als een bijzonder begaafd historicus van de Tweede Wereldoorlog kunnen hier misschien een beetje verandering in brengen, hoewel we geen illusies hebben.

Alain Meynen

III. Première Guerre mondiale / Eerste Wereldoorlog

FRANKY BOSTYN E.A.

«Passchendaele 1917.»

Het verhaal van de doden en Tyne Cot Cemetery»

Roeselare, Roularta, 2007, 342 p.

PETER BARTON

«Passendale. Slagveld van Wereldoorlog I»

Tielt, Lannoo, 2007, 468 p.

KOEN KOCH

«De Derde Slag bij Ieper 1917»

Antwerpen, Manteau, 2007, 285 p.

Over de Derde Slag bij Ieper (31 juli-10 november 1917), ook bekend onder de naam van zijn laatste fase “Slag bij Passendale” werden al hele bibliotheken volgeschreven. Steeds opnieuw proberen historici, militaire analisten en andere ge-